

Wat werkt wél tegen pesten?

Op 24 mei 2018 is het eindrapport van het onderzoek 'Wat werkt tegen pesten?' gepresenteerd. In opdracht van het ministerie van OCW is empirisch onderzoek gedaan naar de effecten van veelbelovende anti-pestprogramma's. Welke programma's werken en welke niet? En wat kunnen onderwijsprofessionals van de onderzoeksuitkomsten leren?

Tekst: Ronald Kielman

Dat pesten grote negatieve gevolgen heeft voor slachtoffers, zowel op korte als op lange termijn, is inmiddels algemeen bekend. Zo leidt pesten bij slachtoffers onder meer tot lagere schoolprestaties, een hoger ziekteverzuim en depressieve gevoelens. Minder bekend is dat de negatieve consequenties van pesten zich niet beperken tot de slachtoffers. Ook voor ouders, andere klasgenoten en leraren heeft pesten negatieve gevolgen. Het is het dus van groot maatschappelijk belang om pesten tegen te gaan.

De overheid eist van scholen dat zij pesten actief tegengaan. Sinds 1 augustus 2015 zijn scholen zelfs wettelijk verplicht om anti-pestbeleid te voeren, een centraal aanspreekpunt over pesten te hebben en jaarlijks vragenlijsten af te nemen bij leerlingen over pesten en welbevinden. De Onderwijsinspectie handhaaft deze 'Wet Veiligheid op school' en let daarbij vooral op de uitkomsten van de monitor. Veel scholen hebben de afgelopen jaren – al dan niet ingegeven door de nieuwe wetgeving – dan ook inspanningen gedaan om pesten tegen te gaan.

Ondanks deze inspanningen is pesten nog steeds een veelvoorkomend fenomeen. In het kader van het onderzoek 'Wat werkt tegen pesten?' zijn vragenlijsten afgenomen bij achtduizend leerlingen. Wat blijkt: bijna een op de drie leerlingen op de basisschool geeft aan wel eens gepest te worden. Bij ongeveer een op de veertien kinderen gebeurt dat zelfs meerdere keren per week. Dat betekent dat er in een gemid-

Bijna een op de drie leerlingen op de basisschool geeft aan weleens gepest te worden

delde Nederlandse basisschoolklas ongeveer twee leerlingen meerdere keren per week worden gepest. Het lastige daarvan is dat veel slachtoffers het niet vertellen aan hun ouders of leraar. En omdat ouders vaak heel goed weten hoe zij hun pestgedrag kunnen verhullen voor volwassenen, blijft pesten vaak onopgemerkt voor ouders en leraren. Pesten blijft dus een groot, complex probleem.

Empirisch onderzoek noodzakelijk

De afgelopen decennia is er een ware anti-pestindustrie ontstaan. Er zijn tal van programma's die claimen pesten op school effectief tegen te gaan en met die boodschap hun programma verkopen. Het merendeel van de Nederlandse basisscholen maakt tegen betaling gebruik van een programma om pesten tegen te gaan. Dat kost een gemiddelde school al snel duizenden euro's per jaar. Maar, werken zulke programma's eigenlijk wel?

Empirisch bewijs over de effectiviteit van deze zogenoemde anti-pestprogramma's binnen de context van de onderwijspraktijk ontbreekt in Nederland veelal. De Kanjertraining bijvoorbeeld, met 2500 scholen het meestgebruikte programma, is alleen onderzocht in de variant waarin de training wordt gegeven door een gecertificeerde psycholoog bij geïndiceerde kinderen. De variant die het meest door scholen wordt gebruikt, waarbij de training in de groep wordt gegeven door leraren, is nooit goed onderzocht. Ook van andere veelgebruikte programma's is nooit goed onderzocht of ze daadwerkelijk effectief zijn. Het is dan ook sterk de vraag of het geld dat scholen besteden aan dergelijke programma's goed wordt besteed.

Het gebrek aan empirische evidentie van anti-pestprogramma's was voor het ministerie van OCW aanleiding om een consortium van vijf grote universiteiten opdracht te geven onderzoek te doen naar de effectiviteit van deze programma's. Hieruit vloeide het onderzoek 'Wat werkt tegen pesten?' voort, waarvan de resultaten op 24 mei jongstleden aan de Tweede Kamer werden gepresenteerd. De uitkomsten schep- pen meer duidelijkheid over de vraag: wat werkt tegen pesten, en wat niet?

De resultaten

De onderzoekers concluderen dat het behoorlijk lastig is om pesten op school binnen een jaar te verminderen. Bekende, veelgebruikte programma's zoals de Kanjertraining, Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD) en *Schoolwide Positive Behavior Support* (SW PBS) werken in de praktijk niet tegen pesten en aanverwante variabelen. Op sommige variabelen zijn zelfs averechtse effecten gevonden. Een opvallende en tegelijkertijd teleurstellende conclusie.

Maar, er is ook goed nieuws! PRIMA blijkt effectief tegen pesten. Ook Taakspel – tenminste, voor groep 3, 4 en 5 – is effectief in het tegengaan van pesten. Verder concluderen de onderzoekers op basis van ander recent onderzoek dat het van oorsprong Finse anti-pestprogramma KiVa ook werkt. Pesten verminderen kan dus wel degelijk, zelfs binnen een jaar. De onderzoekers vinden dat, nu daadwerkelijk empirisch

Achtergrond van het onderzoek

De afgelopen decennia is er een wildgroei ontstaan aan programma's gericht op het tegengaan van pesten. Het is voor scholen echter niet helder in hoeverre deze anti-pestprogramma's ook daadwerkelijk het pesten op school tegengaan. Deze constatering was voor het ministerie van OCW de aanleiding om in 2013 een speciale Commissie Anti-pestprogramma's in te stellen. Deze commissie, onder voorzitterschap van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), kreeg opdracht te onderzoeken welke programma's daadwerkelijk effectief zijn in het tegengaan van pesten op school.

De commissie kwam met drie criteria op basis waarvan zij anti-pestprogramma's zou beoordelen:

1. De randvoorwaarden om het programma uit te voeren zijn duidelijk beschreven.
2. Het programma is theoretisch goed onderbouwd.
3. Het programma is empirisch adequaat onderbouwd.

Nadat de commissie 61 programma's tegen het licht had gehouden, kwam zij in 2015 met de resultaten. Wat bleek: geen enkel programma voldeed aan het derde criterium, de empirische onderbouwing. Negen programma's voldeden voldoende aan het eerste en tweede criterium en werden (voorlopig) goedgekeurd. Vier programma's hadden potentie om aan die criteria te voldoen. De resterende 48(!) programma's werden afgekeurd. Echter, het ministerie van OCW wilde ook weten welke programma's aan het derde criterium voldoen. Nieuw onderzoek was daarvoor noodzakelijk. Vijf grote universiteiten en het Trimbos Instituut kregen daarom opdracht om empirisch onderzoek te doen naar de (voorlopig) goedgekeurde programma's. Het onderzoek kreeg de naam: 'Wat werkt tegen pesten?' De uitkomsten van dit onderzoek zijn 24 mei 2018 aangeboden aan de Tweede Kamer. Vervolgens heeft de Commissie Anti-pestprogramma's opnieuw een oordeel geveld over de anti-pestprogramma's. De conclusie: alleen PRIMA, KiVa en Taakspel voldoen (ook) aan het derde criterium; de empirische onderbouwing. Van alle overige anti-pestprogramma's is de empirische onderbouwing onvoldoende.

is aangetoond dat het mogelijk is pesten op korte termijn tegen te gaan, breed ingezet moet worden op deze effectieve programma's.

Vraag het de leerlingen zelf

Verder benadrukken de onderzoekers het belang van het bevragen van leerlingen over pesten. Leerlingen blijken namelijk goed in staat aan te geven of zichzelf of klasgenoten worden

gepest en/of pesten, zeker in de bovenbouw. Maar alleen monitoren is natuurlijk niet voldoende. Er moet ook 'iets' gebeuren met de uitkomsten. Sociogrammen kunnen daarbij helpen, omdat deze inzicht geven in hoe de groep in elkaar steekt en daarmee handvatten geven voor concreet handelen.

In de praktijk herken ik echter dat veel leraren moeite hebben met het interpreteren van monitoringsuitkomsten en het vertalen van uitkomsten naar concrete handelingen. Dat is deze leraren niet kwalijk te nemen; daar zijn ze niet of beperkt in geschoold. Daarnaast worden ze daar vrijwel niet in gefaciliteerd. Het zou wat dat betreft goed zijn als leraren worden getraind in, of op zijn minst worden ondersteund bij het interpreteren van monitoringsuitkomsten en het vertalen daarvan naar concrete acties.

Wat je aandacht geeft, krimpt!

Terug naar het onderzoek. Wat maakt nu dat sommige anti-pestprogramma's wél en andere niet werken? Dat kan op basis van deze onderzoeksresultaten niet worden vastgesteld. De programma's waren immers de eenheid van de analyse van het onderzoek, niet de elementen waaruit programma's bestaan. Maar uit een inhoudelijke vergelijking tussen de programma's én uit de wetenschappelijke literatuur zijn verschillende lessen te trekken.

Vanuit effectieve programma's wordt pesten gezien als een groepsprobleem

Effectieve programma's richten zich specifiek op het tegengaan van pesten en het versterken van de sociale veiligheid op school. Oftewel, ze zien het tegengaan van pesten niet als bijvangst, maar als primaire doelstelling. Dit in tegenstelling tot veel andere programma's die allerlei doelen stellen en waarbij het tegengaan van pesten een 'leuke bijkomstigheid' is. Dus als je als school een programma tegen pesten zoekt, kies dan een programma dat primair inzet op het tegengaan van pesten. Een (te) breed programma werkt niet. Voor pesten geldt: wat je aandacht geeft, krimpt!

De oplossing in de groep

Vanuit effectieve programma's wordt pesten gezien als een groepsprobleem. Deze programma's zoeken de oplossing dan

ook in de groep. Om te begrijpen waarom deze programma's dat doen, moeten we eerst snappen waarom kinderen pesten. Kinderen pesten voornamelijk om status te verkrijgen in een groep. Ze willen applaus van het publiek; van hun groepsgenoten. Dát is de winst die kinderen nastreven en ze denken dat te kunnen bewerkstellingen door te pesten.

Dus, zolang groepsgenoten status en aanzien blijven 'geven' aan leerlingen die pestgedrag vertonen, zal pesten blijven bestaan. Maar wanneer een leerling merkt dat hij door het vertonen van pestgedrag geen status meer verkrijgt en daalt in de hiërarchie, zal hij dat gedrag minder gaan vertonen. Het nut om te pesten is immers verdwenen en hij/zij zal stoppen met het gedrag. Het is daarom van cruciaal belang om een positieve groepsnorm te creëren, op zo'n manier dat pesten geen winstgevend strategie meer is voor kinderen. Het creëren en handhaven van positieve groepsnormen wordt gemakkelijker als die door het team collectief wordt (uit)gedragen. Als alle teamleden dezelfde gedragsnormen hanteren, weten kinderen beter wat er van hen wordt verwacht en wat de regels op school zijn. Daarmee wordt het gemakkelijk zich aan de norm te houden. Het is dus aan te bevelen om als team een visie te hebben over sociale veiligheid en die uit te dragen naar leerlingen én naar ouders. Maak daar ook tijd voor vrij; die investering betaalt zich terug.

Borging en uitvoering van essentieel belang

Met de keuze voor een effectief programma ben je er als school nog niet. Het programma moet ook worden uitgevoerd in de school. Gebeurt dat niet, dan is het effect van een programma ook minder groot. Natuurlijk is een goede uitvoering van een programma de verantwoordelijkheid van de school zelf, maar niet uitsluitend! Bij een goed programma is de borging namelijk ook onderdeel van het programma zelf. Bij de invoering van KiVa, bijvoorbeeld, wordt een KiVa-team gevormd dat eindverantwoordelijk wordt gemaakt voor een goede uitvoering van het programma. Stel dat een leraar moeite heeft met de uitvoering van KiVa in zijn of haar groep, dan kan hij of zij bij het KiVa-team aankloppen voor ondersteuning en advies. Een mooi voorbeeld van samenwerking die ervoor zorgt dat de volle potentie van een programma wordt benut.

Tot slot

Als adviseur sociale veiligheid heb ik veel contact met scholen in hun keuzeproces voor een programma. Daarbij adviseer ik hen onder meer twee vragen te stellen: past het programma bij de cultuur van de school? En: werkt het programma in de praktijk? De eerste vraag moet door het team worden beantwoord, door met elkaar in gesprek te gaan en te 'proeven' aan verschillende programma's. De tweede vraag moet door de

Over het onderzoek

Uitvoerders: Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, Radboud Universiteit Nijmegen, Vrije Universiteit Amsterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam, Trimbos Instituut.

Methode: vergelijking tussen interventiegroep (scholen die wél met een programma gingen werken) en controlegroep (scholen die niet met een programma gingen werken); voor- en nameting onder achttien leerling.

Onderzochte variabelen:

- Primair: gepest worden (slachtofferschap) en pesten (daderschap).
- Secundair: welbevinden, conflicten, depressieve gevoelens, sociale angst, pro-sociaal gedrag.

Onderzochte universele programma's en resultaten:

- Kanjertraining: geen effect op alle onderzochte variabelen.
- PAD: geen effect op alle onderzochte variabelen.
- PRIMA: kleine afname slachtofferschap, daderschap en depressieve gevoelens.
- SW PBS: geen effect op alle onderzochte variabelen.
- Taakspel: kleine afname daderschap en conflicten in groep 3, 4 en 5.
- Omgaan met elkaar; Sta Sterk; Zippy's vrienden: uitgevallen in het onderzoek, omdat te weinig scholen wilden starten met deze programma's.

wetenschap worden beantwoord. Wat dat betreft is het goed dat met het onderzoeksrapport *Wat werkt tegen pesten?* eindelijk meer duidelijkheid is gekomen over de effectiviteit van programma's. Hopelijk leidt dat ertoe dat scholen een goed programma kiezen en daardoor minder kinderen het slachtoffer worden van pesten.

In de materialenbank op www.lbbo.nl vind je onder meer het volgende artikel over pesten op school::

- *Aantal gepeste leerlingen per klas: leerkracht maakt het verschil (september 2014)*

TIP

Ronald Kielman Msc. is socioloog en werkt als adviseur/onderzoeker bij het Kennis- en expertisecentrum sociale veiligheid en groepsvorming. Hij houdt zich vooral bezig met het thema sociale veiligheid op school. Verder is Kielman vanuit de Rijksuniversiteit Groningen betrokken bij KiVa en werkt hij als docent Maatschappijwetenschappen op het Luzac College Groningen.

AUTEUR